

УДК 398.2(477-87):94(430)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.30.57>

**МОТИВ «ДАЛЕКОЇ ЗЕМЛІ» В УСНИХ ОПОВІДЯХ
УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ ПРО НІМЕЧЧИНУ**

**THE “FAR LAND” MOTIVE
IN UKRAINIAN EMIGRANTS’ ORAL STORIES ABOUT GERMANY**

Слободян Н.В.,

orcid.org/0000-0001-6117-3958

магістр філології,

здобувач ступеню доктора філософії кафедри української

і зарубіжної літератур та методик їх навчання

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

У стаття йдеться про особливості побутування жанру усної оповіді на прикладі нарративних інтерв'ю про Німеччину та функціонування мотиву про «далекі землі». Порівнюючи з народними піснями та поезією, цей пласт усної народної творчості досі проходив повз увагу вчених. Такого жанру твори представлені окремими сюжетами легенд та переказів про Запорізьку Січ. Зазначено, що цей мотив присутній в усній народній творчості багатьох народів і є найбільш універсальною формою даного типу легенд. Особливо широкого поширення такі оповіді зазнали

в епоху Великих географічних відкриттів, коли європейці вперше почули про неймовірні багатства Індії, Китаю, Японії та Америки. Охарактеризовано сучасний стан дослідження усної народної творчості про німців та Німеччину. Зазначено, що однією з таких «далеких земель» є Німеччина, в якій завдяки великій кількості мігрантів з України утворилася наша трудова спільнота, що в свою чергу стало ґрунтом для творення усної традиції, яка скристалізувалася на уявленнях про чужу та далеку землю на основі побаченого та почутого від інших. Завдяки застосуванню методу нарративного інтерв'ю вдалося записати, розшифрувати та використати в дослідженні близько ста біографічних оповідей респондентів, життя яких так чи інакше пов'язане з темою Німеччини. Записаний матеріал свідчить про те, що в усній традиції простежується мотив утопічних відносин серед населення та між населенням і владою, де також виділяється атрибутів гармонії та достатку. Дуже часто в позиції зіставлення «ми і вони», «тут і там» підкреслено ціннісні орієнтири особистості. Інколи респонденти вдаються до гіперболізації, уособлюючи Німеччину з таким собі образом райського саду. Зазначено, що рай – насамперед архетип суспільної, колективної свідомості, який виконує функцію гармонізації суспільної взаємодії, відносин людини з природою. Переповідаючи історії з життя про побут та умови проживання, підкреслюється абсолютна гармонія між суспільством та природою, що в свою чергу робить оповідь наповненою деталями та розгорнутими сценами.

Ключові слова: фольклор, нарратив, нарративне інтерв'ю, мотив, «далекі землі», «райський сад», «чужий», еміграція, Німеччина.

The article deals with the peculiarities of the oral narrative genre based on the example of narrative interviews about Germany and functioning of “far lands” motive. Compared to folk songs and poetry, this form of folklore has so far been overlooked by scientists. This genre stories are represented by separate plots of legends and tales about Zaporizhia Sich. It should be noted, such a motive is presented in the oral tradition of many peoples, and it is the most universal form of this type of legends. Such stories became especially popular in the era of the Great Geographical Discoveries when Europeans learned first about the unbelievable wealth of India, China, Japan, and America. The current state of the research of oral folklore about Germans and Germany is characterized. It is highlighted that one of such “far lands” is Germany where due to a large number of migrants from Ukraine, our labour community was formed. In turn it became the basis for the creation of an oral tradition that developed on the ideas about a foreign and distant land based on what was seen and heard from others. The narrative interview method has been applied in the research, which enabled the author to write down, decode and use in the study approximately a hundred biographical stories of respondents whose lives are somehow connected with the topic of Germany. The investigated material shows that the motive of utopian relations among the population and between the population and the government can be observed in the oral tradition, where the attribute of harmony and abundance is also highlighted. The opposition “we and they”, “here and there” focuses on the value orientations of the individual very often. Moreover, sometimes the respondents use hyperbolization and personify Germany as a kind of the Paradise Garden image. It is emphasized that paradise is primarily an archetype of social, collective consciousness that performs the function of harmonizing social interaction, human relations with nature. It has been established that retelling stories from people’s lifestyle, their living conditions emphasize the absolute harmony between society and nature which in its turn enhance the story of details and elaborate scenes.

Key words: folklore, narrative, narrative interview, motive, “far lands”, “paradise garden”, “stranger”, emigration, Germany.

Постановка проблеми. Досліджуючи фольклор української еміграції кінця ХХ – початку ХХІ століття, впадає у вічі те, що усна народна творчість цього періоду представлена передусім розвідками про українські народні пісні та народну поезію. У передмові до видання «Будь здорова, землице. Українські народні пісні про еміграцію» українська фольклористка Софія Грица зазначає, що ця творчість є справжнім духовним надбанням, яка «виникла на тернистій стежі вимушеної розлуки з рідним краєм, домівкою і зустрічі з чужиною, куди їхали люди з вірою на поліпшення своєї долі та долі своїх дітей. [...]». Цей шлях був непростим, міражним, оповитим невідомістю майбуття, зданим на ласку фортуни» [4, с. 3]. Авторка акцентує увагу на тому, що саме в такого роду піснях розкривається цілий спектр сюжетів, образів та подій, які відображають певну опозицію до традиційних канонів та сюжетів і вони є «драматичною епопеєю про шукачів міражного «земного раю», сповнену надій, тривог, щасливих несподіванок або й розчарувань» [4, с. 8]. Цю думку підтверджує у своїй праці сучасна українська фольклористка О. Гінда,

додаючи, що «...еміграція була новим і вкрай драматичним явищем для українського селянина. У життя народу входили нові й доти незнані реалії, а у фольклорну пам'ять – нові теми та нові сюжети, які віддзеркалювали ці події. [3, с. 136]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з таких нових жанрів, які набули поширення в період хвиль української еміграції стали оповіді про «далекі землі». Порівнюючи з народними піснями та поезією, цей пласт усної народної творчості досі проходив повз увагу вчених. Тут хіба що можна виокремити фольклорні записи Д. Яворницького, П. Дзяковича, Г. Надхіна, Я. Новицького, здійснені ще в другій половині ХІХ ст. Всі вони представлені окремими сюжетами легенд та переказів про Запорізьку Січ.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження мотиву «далеких земель» в усних нарративах українців про Німеччину.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фольклорний мотив про далекі землі, де «течуть молочні й медові ріки» здавна притаманний фольклорній традиції. Він присутній в усній народній творчості багатьох народів

і є найбільш універсальною формою даного типу легенд [2, с. 21]. Варто зауважити, що в європейських країнах даний тип легенд особливо широкого поширення зазнав в епоху Великих географічних відкриттів, коли подорожуючим відкрилися неймовірні багатства Індії, Китаю і Японії, а пізніше, після експедицій Колумба і Веспуччі, в усній традиції стали відтворюватись перекази про справжні природні скарби Північної та Південної Америки.

Відомий український фольклорист, історик та етнограф Я. Новицький присвятив немало своїх досліджень висвітленню образу «далеких земель» на прикладі Запорізької Січі, яка в фольклорі стала символом місця, де життя заможне та щасливе [8]. Цю думку розвиває І. Павленко, зазначаючи, що «саме акцентування багатства та значної кількості незаселеної та необроблюваної землі, мінімалізація праці на ній частково спровокувало масову міграцію на ці землі» [9, с. 51]. Згодом, після скасування Катериною II гетьманства, народна пам'ять про часи козаччини структурується в мотив «втраченого раю» – місця, де можна щасливо проживати у повній гармонії з природою та набуває ознак ідеалізованості.

Деякі століття тому Запорізька Січ була для українців уособленням багато та щасливого життя. Сьогодні однією з таких «далеких земель» є Німеччина, яка з-поміж країн Євросоюзу посідає одне з перших місць за кількістю емігрантів та впродовж десятиліть, з часів падіння Берлінської стіни, завдяки своїй потужній економіці та широкому ринку праці стала «другим домом» для багатьох українців, створюючи таким чином не тільки трудову спільноту, але й даючи поштовх до творення усної традиції, яка скристалізувалася на уявленнях про чужу та далеку землю, на основі побаченого та почутого від інших.

Матеріалом для дослідження послужили записи нарративів про Німеччину, здійснені у жовтні 2020 – червні 2023 рр. автором статті та студентами факультету філології та журналістики і факультету іноземних мов ТНПУ ім. В. Гнатюка переважно на території Західної України. Усього було записано 100 інтерв'ю.

Власне розповідь про пережитий досвід, або автобіографічна розповідь, давно стала об'єктом зацікавлень науковців, які провадили свої дослідження в контексті усної історії.

Якщо розглядати саму методологію студіювання усної історії, то сьогодні під цим поняттям розуміємо широке коло дослідницьких практик, якими вчені послуговуються в різних науках. Тут варто акцентувати на тому, що фіксація усної

історії стає історичним документом, який дає змогу аналізувати та інтерпретувати минуле не тільки як воно відбулося, але й як воно впливає на сучасність та як людська суб'єктивність проявляється в різноманітних вимірах [10, с. 11]. Саме тому усні історії про пережите стають для істориків об'єктом пошуків відповіді на ті чи інші питання в площині історичного минулого, а для фольклористів важливим є сфера антропології культури, де можна чітко простежити прояви світогляду та типи культур.

Наративне інтерв'ю стало базовим принципом, основним інструментом, завдяки якому ми можемо використати для нашого дослідження антропологічний підхід, що в свою чергу, дозволить нам виконати поставлену мету. Як слушно зазначає сучасна дослідниця фольклору О. Лабащук, «завдання фольклористичного дослідження вимагають, щоб оповідачі розповіли свої історії у формі, максимально наближеній до їх природного побутування. Водночас науковцю потрібно було зібрати достатню кількість текстів, аби мати можливість зробити спостереження і висновки відповідно до мети і завдань своєї роботи» [7, с. 46]. Саме така форма фіксації матеріалу найкраще підходить для дослідження мотиву про «далекі землі». Нашими респондентами стали люди, життя яких так чи інакше пов'язане з темою Німеччини та німцями.

Дослідниця фольклору українських емігрантів Т. Цимбал стверджує, що міфи, у яких домінує образ далекої країни, певної історичної епохи, створюють символ, характерною особливістю якого є відсутність зв'язку з реальністю. Однак міф повинен залишатися емоційним, метафоричним відображенням реальності [11, с. 193]. Наведені приклади підтверджують цю думку.

Раз мені казав знайомий, якщо в Німеччині встати зранку і вийти в шкарпетках, то ти їх не забрудниш, бо в них дорожня служба дорогу з милом мис. Не знаю, наскільки це правда, а наскільки міф, але так я чув. (Записано 01.05.2021 р. від МБС., м. Шумськ, Тернопільська обл.).

Там зовсім все не так, бо там чистота всюди. Німецький народ то є німецький, абсолютно в них чисто. Мені хотіли показати місто, бо я там мешкала, і мусила орієнтуватись. Всюди настільки гарно: і магазини, і лікарні, і всюди, де мене водили, мені дуже сподобалося. Мені здалося, що цю всю красу не люди створили! (Записано 27.04.2021 р. від СБІ, с. Велика Плавуча, Тернопільська обл.)

Якщо розглядати соціально-утопічні легенди, простежується мотив утопічних відносин серед

населення і між населенням та владою. На це звертали свою увагу інші дослідники-антропологи та фольклористи, зазначаючи, що в народній свідомості існує думка, що в такій ідеальній країні панують й ідеальні соціальні відносини [2, с. 36]. Тут варто наголосити на тому, що в досліджуваних нами наративах чітко виділяється атрибутів гармонії та достатку.

Ну та в кожного народу щось своє є. Як приїхали, то зразу будинки великі в очі кинулися, видно було, що люди живуть багато, в достатку. Роботи багато всякої є, можна було заробити, а не так, як в нас. Порядок всюди, коло хатів прибрано так, охайно. Листя як з дерев нападає, то зразу підмітають, щоб чисто було. (Записано 21.01.2021 р. від МСМ, м. Тернопіль).

Ну насамперед, що здивувало – це німецька пунктуальність на кожному кроці, точність, педантичність їхня, порядок у всьому. Починаючи від вулиць, будівель до відносин з людьми. Ще вихованість, толерантність. Але вражало, що вони люди спокійні, майже без емоцій. Тобто емоції можуть тримати при собі. (Записано 16.03.2021 р. від ББІ, с. Кобиловолоки, Тернопільської обл.).

Більшість пасажів із розшифрованих нами інтерв'ю містять антонімії структури, які презентовані протиставленням структурних уявлень про наш світ – «ми і вони», «тут і там». Грунтуючись на цих релевантних механізмах наративізації досвіду, які, власне, і відповідають за зміст оповіді, ми можемо дослідити дану антонімію. Дуже часто в такій позиції зіставлення респонденти наголошують на ціннісних орієнтаціях особистості, інколи вдавшись до гіперболізації. Наведемо приклади із розшифрованих інтерв'ю.

Запам'яталась мені їхня доброта і ввічливість, вони завжди були готові тобі допомогти в будь-чому, навіть тоді, коли ти з ними не зміг порозумітися, вони не лишали тебе в біді, а знаходили шляхи вирішення проблеми і йшли на контакт. Ментально ми максимально відрізняємось один від одного. (Записано 04.05.2021 р. від НУМ, с. Глібів).

Ну, я натрапила, можна сказати, на дуже добрих людей, вони допомагали в роботі, коли мені потрібно було. Завжди, коли я щось питала, мені люб'язно відповідали. У нас таке не часто зустрінеш. Здавалося, що вони готові все для тебе зробити. Наприклад, мені дуже важко було з мовою перші дні, то вони ніколи не злились, а розуміли з пів слова. (Записано 25.04.2021 р. від КНП, с. Великий Говилів).

Що найбільш притаманна німцям, то це закономірність, реалістичне оцінювання ситуації.

Я вважаю, що це люди добрі, вони працьовиті, не байдужі до чужого болю. Вони люблять життя і цінують свій час. Також німецький характер суто патріотичний і послідовний. (Записано 22.04.2021 р. від ПАА, с. Старий Олексинець).

Деякі респонденти, які побували в Німеччині, або ж наслухались про неї з інших уст, підкреслюють матеріальну складову зацікавленості цією країною. Саме тут чітко простежується досліджуваною нами мотив «далеких земель», що зазвичай виникає в наративах тих респондентів, які в період четвертої хвили української еміграції були змушені податися за кордон в пошуку кращої долі та матеріального забезпечення.

Особисто мені здається, що Німеччині просто пощастило, що вона не є сусідом Росії; в неї таке геополітичне розташування більш сприятливе. І звичайно, вони багато працюють, тому досягають всього, чого хочуть. Загалом живуть багато, мають гарні місця роботи, а ще – допомагають іноземцям. Думаю, що Україні треба ще років сорок гарненько попрацювати, і тоді, можливо, і в нас буде такий рівень життя, як в Німеччині. (Записано 26.01.2021 р. від ЗВБ, м. Тернопіль).

Заробітна плата в Німеччині дає людині достойний рівень життя. Наприклад, навчання, лікування та страхова медицина, якісне харчування, відпочинок, різні культурні та спортивні заходи. А заробітну плату в Україні, особливо пенсію можна охарактеризувати так: «Не відмовляйте собі ні в чому: ні в воді, ні в хлібі...». (Записано 15.04.2021 р. від БОЛ., м. Вільц, Люксембург).

Цікавим є те, що респонденти дуже часто уособлюють Німеччину з таким собі образом райського саду. Тут варто було б нам розглянути цей мотив детальніше.

Образ райського саду здавна займав чільне місце в символічній системі етнічної спільноти. Викристалізувавшись на ґрунті біблійних текстів, символіка райського саду прослідковується у багатьох проявах матеріальної та нематеріальної культури.

В історії культури образ раю виконував ряд певних функцій, найчастіше, виступаючи у ролі такого собі практичного посібника, особливо в епоху Відродження, інспіруючи до великих географічних відкриттів. Це підтверджує вислів, який здавна побутує в усній традиції багатьох народів: від фінікійців до португальців – усі великі географічні відкриття були навіяні міфом райської країни [2, с. 36]. Проте слід зазначити, що рай – це насамперед архетип суспільної,

колективної свідомості, адже в процесі дослідження різних образів раю можна виокремити тісний зв'язок між економічними та географічними умовами життя того чи іншого народу. Як зазначає Дж. Флемінг, «Бедуїн, перебуваючи серед оази, бачить себе на небі, повному дерев і зелені, серед джерел і струмків; у єгипетській міфології сад Осіріса був для стародавніх єгиптян нічим іншим як уособленням полів долини Нілу; індіанці, для яких найбільшим лихом під час збору урожаю кукурудзи були посухи, вважали, що мертві, покидаючи цей світ, віддаляються в глиб води, і приписували їм здатність перетворюватись на хмари, повні дощу» [1, с. 36]. Рай, таким чином, виконував функцію гармонізації суспільної взаємодії, відносин людини з природою, створюючи образи прекрасного та світлого, яке чекає на людину.

Антропологічний підхід дає можливість стверджувати, що рай також є архетипом свідомості, але тут йдеться скоріше про індивідуальну свідомість чи свідомість взагалі, для якої характерна певна психологічна інтенція та особливе метафізичне відчуття. Саме виходячи зі специфіки цієї інтенції, румунський філософ і дослідник міфології М. Еліаде пропонує розглядати і соціальну функцію раю. Насамперед, вона проявляється в можливості знайти певну точку опори в непостійному та невизначеному світі, вийти за межі хаосу, страху та тривоги. Це реалізується не лише завдяки вірі про щасливе позаземне життя. Міф про райський сад виконує важливі соціальні функції тут і зараз: від ідеального земного порядку до реалізації звичайної людської потреби у безпеці та в нормальній життєдіяльності [6, с. 244].

Слід підкреслити, що топос саду має певну низку характерних для нього маркерів. Своє визначення цього терміна подає Т. Динниченко, зазначаючи, що це «значуща семіотична, культурно-типологічна одиниця, яка постає в тексті у вигляді художнього образу з просторовими характеристиками опозитивного типу» [5, с. 69]. Подану вище опозицію ми можемо простежити в записаних та розшифрованих нами усних наративах про Німеччину.

Наприклад, Дрезден за часів Другої світової війни були повністю зруйнували, і на даний час там стрімкими темпами йде реставрація всіх зруйнованих будівель і взагалі заново почалося будівництво. Не місто, а просто райський сад! Вони залишають все у первинному стані, тобто як воно було. Вони не намагаються будувати щось нове. А у нас, наприклад, візьмемо м. Івано-Франківськ, то там взагалі зараз не дбають про

архітектурні пам'ятки. Замість старих, які б добре було реставрувати, або відкрити якийсь музей, вони їх руйнують і будують нові 9-поверхові будинки. (Записано 25.05.2021 р. від ДОВ, 42 років, м. Івано-Франківськ).

Мені запам'яталася архітектура і менталітет німців. Там надзвичайно красиві міста, які оздоблені різними будинками: трьохповерховими, чотирьохповерховими; вони аж надто привабливі. Споруди виглядають дуже пишно і розкішно...

«Якщо ти хочеш добре мати,

Не зважай на все, що є!

Подивись на німців

І подивись на своє». (Записано 30.10.2020 р. від ДІМ, 43 роки с. Старий Скалат, Тернопільська обл.).

Рай, будучи міфологічним синонімом «золотої епохи», в соціокультурному аспекті є втіленням мрії про досконале суспільство [1, с. 86]. В усній народній творчості цей мотив набув поширення за часів існування Запорожжя, «де всі рівні та незалежні, багаті та щасливі, заможні та войовничі, коріняться як в об'єктивних причинах – особливому суспільному положенні козацтва, так і в чинниках суб'єктивних – бажанні запорожців створити власний ідеальний образ серед селян та інших суспільних верств» [9, с. 51]. У нашому дослідженні таким суспільством постає Німеччина, набуваючи завдяки колективній думці респондентів утопічних ознак.

«З першу хочу звернути увагу, що Німеччина є надзвичайно чистою країною. Мене здивувала чистота на вулицях... Ціни зовсім інші в Німеччині, якість продуктів, навіть ставлення тих самих продавців до клієнтів зовсім інше: краще, приємніше. Розказую вам зі свого досвіду... Привітність людей вразила мене. Ідучи по вулиці, на тебе ніхто не подивиться косо, вони завжди посміхаються. На мою думку, типовими рисами характеру німців є дисциплінованість, охайність, точність, економність. Всі рішення вони приймають неспішно. Можу додати ще працьовитість. За кордоном німців легко впізнають по тому, що в них акуратний стиль одягу, впевненість у кожному русі. (Записано 08.10.2021 р. від НАС, 52 роки, с. Ясенівці, Львівська обл.).

«Німці взагалі дуже законслухняні, вони поважають владу і ніколи не зроблять те, що не є по закону. Вони не женуться за модою, не придають значення одягу, вони скромні дуже. В них немає такої пихи. Звісно, молоді сім'ї вже більше слідкують за модою, а ось ці, що старші, то вони дуже прості, дуже довірливі. В них закон працює на них.

Німці, якщо не праві, то вони завжди визнають свої помилки, попросять вибачення. Вони дуже пунктуальні і в них все має бути ідеально, тому така і ідеальна країна». (Записано 30.10.2021 р. від БРГ, 48 років, с. Українка, Рівненська обл.)

Дуже часто наші респонденти підкреслюють абсолютну гармонію між суспільством та природою, переповідаючи історії з життя про побут та умови проживання. З точки зору структурної організації записаних нами нарративів – це одна з найбільш розгорнутих сцен (термін Ж. Женетта). Стосовно ж семантики складається враження, що оповідач хоче переповісти найменші, найдрібніші деталі всього того, що він зміг побачити.

Там на подвір'ї в нас жили зайчики, звичайні дикі зайчики. Не дай Бог було їх вчепити. Ми жили в приватному будинку собі, самі українці, і ми так зранку відкриваєм віконечко, а в нас під дверима сидить зайчик. Там жила ціла сім'я, вони повсюди бігали. Там не так, як в нас, що всі йдуть на охоту і вистрілюють диких тварин, зайців

там не можна чіпати. Ну з цим там все дуже строго. (Записано 24.05.2021 р. від СОІ, 53 роки, м. Чортків, Тернопільська обл.)

Висновки. Отже, спостереження за текстами розповідей, де простежується мотив «далекої землі», засвідчують, що для українця німецька земля постає не тільки уособленням заможного життя та великих можливостей. Насамперед це країна зі своїми ціннісними орієнтирами, системою поглядів на життя та власною своєрідною ментальністю, які в сукупності створюють ґрунт для формування фольклорного образу, що трансформується в свідомості цілого народу. Як бачимо, в розглянутих нами нарративних текстах про Німеччину образ райського саду набуває просторової характеристики, яка часто реалізується через опозицію, та в соціокультурному аспекті є втіленням мрії про досконале суспільство, таким чином набуваючи утопічних ознак, найбільш поширеними серед яких є ідеалізація суспільства загалом та його гармонізацію з природою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Fleming J. The Roman de la Rose. A Study in Allegory and Iconography. Princeton : Princeton University Press, 1969. 257 p.
2. Tschistow K. Der gute Zar und das ferne Land. Russische sozial-utopische Volkslegenden des 17–19 Jahrhunderts. Verlag Wasmann, München, 1998.
3. Гінда О. Поетична творчість української трудової спільноти в Італії початку ХХІ століття в контексті фольклорної традиції : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 546 с.
4. Грица С.І. Українські народні пісні про еміграцію. Буд здорова, землице. Українські народні пісні про еміграцію / упорядк., вступ. стаття і прим. С.І. Грица. Київ : Музична Україна, 1991. С. 3–24.
5. Динниченко Т. Інтертекстуальний перегук повісті А. Жіда «Ізабель» і п'єси А. Чехова «Вишневий сад». Збірник наукових праць (філологічні науки). 2019. № 14. С. 68–73.
6. Еліаде М. Трактат з історії релігій / пер. з фр. Олексія Панича. Київ: Дух і Літера, 2016. 520 с.
7. Лабашук О. Перспективи застосування методики нарративного інтерв'ю для сучасних фольклористичних досліджень. *Studia Methodologica*. Ternopil – Kielce, 2019. Issue 48. P. 41–50.
8. Новицький Я.П. Твори. / гол. ред. П. Сохань ; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського ; Ін-т історії України ; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського ; Запоріж. нац. ун-т ; Запоріж. наукове т-во ім. Я. Новицького. Запоріжжя : ТанDEM, 2007.
9. Павленко І.Я. До питання про соціально-утопічні мотиви в українському фольклорі (на матеріалі легенд та переказів про Запоріжжя). *Литературний процес в контексте етнокультур.* 2005. С. 51–53.
10. Халюк Л. Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння: жанрово-тематична специфіка, художні особливості. Київ, 2013. 216 с.
11. Цимбал Т. Фольклор як віддзеркалення українського діаспорального буття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* 2014. С. 192–196.